

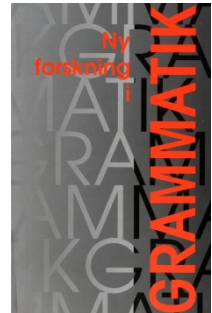
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Om *dass*-sætninger som afficeret eller efficeret objekt

Forfatter: Alexandra Holsting

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 20, 2013, s. 143-162

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2013

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om *dass*-sætninger som afficeret eller efficeret objekt

Alexandra Holsting

1. Indledning

I lighed med andre objekttyper kan den tyske *dass*-sætning som objekt betegne både et afficeret og et efficeret objekt, dvs. hhv. et objekt, der eksisterer forud for verbalhandlingen, og et objekt, der opstår som følge af verbalhandlingen. Generelt markeres denne forskel i tysk ikke på objektet selv, men må sluttes til ud fra matrixsætningsverbets semantik. Som det skal ses nedenfor, er der imidlertid mange tilfælde, hvor et verbum ikke kan siges at være entydigt afficerende eller efficerende, og temaet for nærværende artikel er således en diskussion af, om det er muligt på baggrund af interne forhold i *dass*-sætningen at fastlægge dennes semantiske funktion og dermed fastlægge en læsning af matrixsætningsverbet som afficerende eller efficerende. De verber, der undersøges i det følgende, tilhører i en eller anden grad gruppen af verba dicendi, og de undersøgte *dass*-sætningers semantiske funktion kan dermed specificeres, således at en afficeret *dass*-sætning i denne sammenhæng betegner et forhold, matrixsætningens subjektsreferent reagerer på, mens den efficerede betegner indholdet af en ytring, der fremsættes af subjektsreferenten. Jeg vil i artiklen særligt diskutere, om *dass*-sætningsfinitets modus kan tjene som formel indikation på den semantiske funktion, nærmere betegnet, om en *dass*-sætning i konjunktiv utvetydigt kan tilskrives en funktion som efficeret objekt for matrixsætningsverbet, således som det foreslås flere steder i forskningslitteraturen. Diskussionen er baseret på en empirisk undersøgelse af *dass*-sætninger som objekt i forbindelse med 14 verber, der både kan bruges med afficerende og efficerende betydning.

Den tyske *dass*-sætning er en finit sætning, der formelt set adskiller sig fra den deklorative hovedsætning (herefter V2-sætning, jf. det finitte verbums placering som sætningens andet led) derved, at dens finitte verbum er placeret til slut i sætningen:

- (1) Er wohnt in München.
 (2) ...dass er in München wohnt.

Dass-sætningen udviser en bred grammatisk anvendelse, men optræder i særlig grad som komplementsætning, både som subjekt og som objekt i en matrixsætning:

- (3) Dass er in München wohnt, ist ein großes Problem.
 (4) Sie akzeptiert, dass er in München wohnt.

Relevant for diskussionen af det semantiske potentiale som afficeret eller efficeret objekt, er *dass*-sætningen i funktion som såvel kasus- som præpositionalobjekt.¹

2. Afficeret og efficeret objekt

Den her anvendte semantiske distinktion mellem afficeret og efficeret objekt hidrører i en tysksproget kontekst fra von Polenz (1988), der dog udelukkende anvender denne til beskrivelsen af nominale objekter. Et afficeret objekt betegner en "Person oder Sache, die von einer Handlung oder einem Vorgang betroffen wird, durch die/den auf sie eingewirkt wird [fx *dass du ihn heiligst*]" (1988: 170-1), og et efficeret objekt betegner en "Person oder Sache, die durch eine Handlung oder einen Vorgang entsteht [fx ...*hat der Herr Himmel und Erde gemacht*]" (1988: 170-1).²

---

1. Hvorvidt en *dass*-sætning kan optræde som objekt, afhænger af matrixsætningsverbets syntaktiske og semantiske valens. Realiseringen som *dass*-sætning er mulig, hvor matrixsætningsverbets semantik tillader et sagforhold som en af sine aktanter. *Dass*-sætningen vil typisk realisere en aktant, der alternativt realiseres som nominalfrase i akkusativ (4), men i meget begrænset omfang kan også dativ- og genitivstyrende verber have en *dass*-sætning som objekt (hfv. (a) og (b)):

- (a) Der Minister widerspricht, dass die Regierung Probleme hat/habe.
 (b) Man beschuldigt den Minister, dass er die Regierung schadet/schade.

Dass-sætningen kann endvidere optræde som præpositionalobjekt med eller uden korrelat (se også afsnit 4 og 6):

- (c) Der Minister freut sich (darüber), dass es der Regierung gut geht/gehe.

2. Som nævnt manifesterer den semantiske forskel sig ved nominale objekter ikke umiddelbart i en formel forskel, da der i begge tilfælde typisk er tale om akkusativobjekter. Grundlæggende ses forskellen altså udelukkende ud fra verbets leksikalske indhold.

Overførslen til ikke kun at dække person- og sagsbetegnelser, men også sagforhold, som *dass*-sætningen ses som udtryk for, kan ses hos bl.a. Kaufmann (1976: 120) og Bausewein (1990: 120f.). Forskellen kan illustreres med eksemplerne (5) og (6):³

- (5) In der Vergangenheit hat der Arbeitgeber geduldet, das die bei ihm Beschäftigten das E-Mail-System.... auch für private Kommunikation nutzen. (dac.de)
- (6) Der Arbeitgeber sagte, das die bei ihm Beschäftigten das E-Mail-System.... auch für private Kommunikation nutzen/nutzen.

Dass-sætningen i (5) angiver det forhold, arbejdsgiveren tåler, og kan således siges at eksistere forud for den handling eller proces, der betegnes med matrixsætningens verbedel, og der er dermed tale om et afficeret objekt. I (6) angiver *dass*-sætningen indholdet af en ytring, der først med den af matrixsætningsverbet betegnede handling opstår som et sprogligt sagforhold (her er der tale om et indirekte referat), og *dass*-sætningen betegner dermed et efficeret objekt. Den semantiske forskel kan ses ud fra, at de to *dass*-sætninger indgår i hver deres paradigme, i og med det af *dass*-sætningen realiserede led har forskellige alternative realiseringer. I tilfældet med *dulden* som matrixsætningsverbum kan leddet realiseres som nominalfrase i akkusativ:

- (5a) Der Arbeitgeber hat das Nutzen des E-Mail-Systems für private Kommunikation geduldet.

I tilfældet med *sagen* kan *dass*-sætningssagforholdet alternativt realiseres med en anden referatform, indirekte som en V2-sætning eller direkte som et citat:

- (6a) Der Arbeitgeber sagte, die bei ihm Beschäftigten nutzten das E-Mail-System auch für private Kommunikation.

---

3. I artiklen bruges både konstruerede og autentiske eksempler. Eksempler uden angivelse er selvkonstruerede, andre fremstillings konstruerede eksempler har disse fremstillinger som kildeangivelse. Eksempler fra IdS-korpusset (se også afsnit 4) er udstyret med korpussets kildeangivelse. Andre autentiske eksempler er udstyret med kildeangivelse i form af en webadresse.

- (6b) Der Arbeitgeber sagte: “Die bei mir Beschäftigten nutzen das E-Mail-System auch für private Kommunikation.”⁴

Verbet *sagen* tillader også i begrænset omfang en nominal realisering af objektet (fx *einige Worte*), men en nominalisering, som den der ses ved *dulden*, er ikke mulig:

- (6c) *Er sagte das Nutzen des E-Mail-Systems für private Kommunikation.

Til forskel fra *dass*-sætningen (6) er V2-sætningen (6a) og citatet (6b) ikke internt markeret som underordnede. Deres underordnede status er alene et resultat af kombinationen med matrixsætningen, idet de her kan siges at udfylde verbet *sagens* ellers manglende valensled (om konjunktiv i V2-sætningen, se afsnit 5).

Inden for den systemisk funktionelle lingvistik (fx Halliday & Matthiessen 2004) optræder en lignende semantisk skelnen mellem projicerede sætninger og factsætninger. I (6) projicerer matrixsætningsverbet *dass*-sætningsindholdet, således at *dass*-sætningen repræsenterer “the ‘linguistic’ content of the speech or thought act depicted by the primary clause” (Davidse 1994: 276), hvilket svarer til en efficeret status, mens *dass*-sætningen i (5)...

...is an entity interacted with or mentally manipulated by the Sayer or Cognizant: it is a source of a specific affect (e.g. *Tom regrets that they are getting divorced*), or something which is cognitively or linguistically reacted to (e.g. *Don’t forget that you are a Christian, he didn’t want to admit that he was a Christian*). (Davidse 1994: 276)⁵

-
4. Vliegen (2010) opererer med en række forskellige referatformer, der ikke kun bygger på referatets interne struktur (fx modsætningen mellem *dass*-sætning og V2-sætning), men også på rækkefølgen af referat og matrixsætning (se også afsnit 3).
5. Når jeg ikke anvender SFL-betegnelserne og heller ikke betegnelser fra andre tilgange, der anser og betegner oppositionen som en mellem faktive og ikke-faktive prædikater, skyldes det dels den terminologiske forvirring, der hersker på området, hvor det systemisk funktionelle fact ikke er det samme som fx Kiparsky & Kiparskys fact (1971). Det skyldes også, at min interesse snarere handler om modsætningen mellem *dass*-sætningen som betegnende talens indhold over for *dass*-sætningen, der ikke betegner taleindhold. Denne modsætning er kun delvist sammenfaldende med faktiv/ikke-faktiv modsætningen, der også skal tage højde for fx *x ist wahrscheinlich* (ikke-faktiv) over for *x ist bedauerlich* (faktiv), hvor den ikke-faktive variant ikke indebærer gengivelse af en tidligere fremsat ytring.

Dette svarer til den afficerede funktion.

I begge tilfælde etableres *dass*-sætningens status som afficeret eller efficeret af matrixsætningsverbets betydning og kan altså tydeliggøres af *dass*-sætningens paradigmatiske relationer. Dette indebærer, at et verbum som *sagen* henregnes til den semantiske gruppe af ægte verba dicendi, dvs. verber, der betegner en sproglig handling og ved hvilke et objekt med sætningsform vil betegne indholdet af en fremsat ytring (efficeret objekt).

3. Uægte verba dicendi

Problemet for analysen er, at konstruktioner med sætninger, der betegner indholdet af en fremsat ytring, ikke kun optræder som afhængige af ægte verba dicendi. Således indgår også verber uden et sådant indhold i konstruktioner med citater og V2-sætninger, der kan betragtes som direkte og indirekte referat, fx i følgende eksempler ((7) og (8) fra Engel (1988: 111), (9) fra Oppenrieder (2007: 905)):

- (7) “Eine schöne *Bescherung*”, kratzte er sich hinter dem Ohr.
- (8) “So, *das wär’s*”, faltete er die Zeitung zusammen.
- (9) Man möge sie endlich mit diesem Unsinn in Ruhe lassen, schälte sie die Kartoffeln weiter.

Der synes i høj grad at være tale om adhoc-dannelser ved sådanne eksempler, således forstået at det næppe ved en beskrivelse af konstruktionspotentialet for verberne *sich kratzen*, *zusammenfalten* og *schälen* vil skønnes nødvendigt at tage højde for muligheden for tilknyttet direkte eller indirekte referat. Ligeledes synes der at være tale om en begrænsning, hvad angår det indirekte referats form. Hvor den foranstillede V2-sætning er mulig (jf. eksempel 9), er den efterstillede V2-sætning mere problematisk:

- (9a) ??Sie schälte die Kartoffeln weiter, man möge sie endlich mit diesem Unsinn in Ruhe lassen.⁶

Dass-sætningen som indirekte referatform synes helt udelukket:

- (9b) *Sie schälte die Kartoffeln weiter, dass man sie endlich mit diesem Unsinn in Ruhe lassen möge.

Konstruktionen er således mulig med former, der ikke i sig selv er markeret som underordnede (citatet og det indirekte V2-referat), hvilket understreger det problematiske i her at betragte referatet som en ledsætning (jf. også Breindl 1989: 233). Hertil kommer det faktum, at referatet ikke kan opfattes som realiseringen af et valensled for matrixsætningsverbet, idet referatet fx ikke ville kunne erstatte akkusativobjektet i (9):

- (9c) *Sie schälte weiter, man möge sie endlich mit diesem Unsinn in Ruhe lassen.

Typisk ses i disse konstruktioner heller ikke verber, der tillader en *dass*-sætningsrealisering af et valensled.

Reelt er det eneste signal om en grammatisk afhængighed mellem de to sætninger det topologiske, der ligger i, at referatformen er placeret i matrixsætningens forfelt.

4. Afficerende verber med efficerende læsning

Mens der i konstruktioner med uægte verba dicendi ikke kan fastlægges en anden afledt "udsige"-betydning af verbet, opereres der i flere af de her behandlede fremstillinger (fx Eisenberg 2004: 118f.; Bausewein 1990: 110f.; Kaufmann 1976: 121ff.) med en gruppe af verber, der ikke kan betragtes som

---

6. I et sådant tilfælde må der dog tages højde for kommaets ambiguitet, hvad angår afspejling af intonationen. Konstruktionen er næppe umulig, såfremt vi udstyrer kartoffelskrælningsætningen med en faldende, terminativ intonationskontur, og den vil under alle omstændigheder være mulig, hvis sætningerne adskilles af kolon eller semikolon. Derimod synes kommaet ikke at kunne afspejle den intonation, der foreligger i et eksempel som (6a), hvor *sagen*-sætningen ikke har en terminativ intonationskontur.

ægte verba dicendi, men som ret systematisk kan anvendes som sådanne. I forhold til den her behandlede problematik er der dermed tale om verber, der har en primær afficerende betydning, men kan bruges med en afledt efficerende betydning:

In [dem] Bestand von effizierenden Verben, die ein “Aus-sich-Hervorbringen” von Rede bezeichnen, werden sekundär Verben hineingezogen, die ursprünglich mit einer inhaltlich anderen Klasse von Akkusativobjekten verbunden wurden. (Kaufmann 1976: 121)⁷

Dette gælder fx et verbum som *loben*, der grundlæggende er afficerende. Det tilknyttede afficerede objekt kan realiseres såvel nominalt (i akkusativ) som sententielt:⁸

- (10) Das Blatt lobte die außenpolitische Vorstellungen Brandts.
 (11) Das Blatt lobte, dass Brandt während des Wahlkampfes in der Außenpolitik eine Reihe positiver Ideen vorgebracht habe.

Loben har imidlertid også en sekundær efficerende læsning, der fører til, at paradigmet kan udvides med referatformerne V2-sætning og citat. Til forskel fra konstruktionerne med uægte verba dicendi, ses det her, at *loben* ved denne brug kan aflægge sin valens, hvilket indebærer, at det afficerede objekt bortfalder (se dog afsnit 7):

- (12) Letzten Mittwoch lobte das Blatt, Brandt habe während des Wahlkampfes “in der Außenpolitik eine Reihe positiver Ideen vorgebracht”.
 (13) Letzten Mittwoch lobte das Blatt: “Brandt hat während des Wahlkampfes in der Außenpolitik eine Reihe positiver Ideen vorgebracht”.

Med denne betydningsudvidelse (der, som Kaufmann (1976: 122) anfører, kan iagttages historisk langt tilbage, men er særlig fremherskende i nutidigt avissprog) kan paradigmet over realiseringsformer imidlertid ikke længere

---

7. En alternativ udlægning af forholdet ses hos Schumacher et al. (2004: 44). Her tales om ‘spor af et slettet kommunikationsverbs valensramme’, der muliggor referatkonstruktionen (...*sagte sie*) und *schälte die Kartoffeln weiter*).

8. Eksempel (10)-(12) fra Kaufmann (1976: 121); eksempel (13) har jeg selv konstrueret.

tjene som afgrænsende i forhold til at fastlægge en *dass*-sætnings betydning som afficeret eller efficeret. Med den efficerende læsning af *loben* opstår muligheden for at realisere et valensled som en referatform, og her er ikke blot V2-sætningen og citatet, men også *dass*-sætningen (jf. (6)) en mulig kandidat. *Dass*-sætningen indtager dermed en tvetydig mellemposition som del af såvel det afficerede som det efficerede paradigme.

Således kan man også støde på forskellige udlægninger af *dass*-sætningens betydning i sådanne konstruktioner. Kaufmann (1976: 121) og Breindl (1989: 235) anser *dass*-sætningen som afficeret i forbindelse med akkusativregerende verber (fx *loben* i (11)). Bausewein (1990: 111) betragter omvendt *dass*-sætningen i (11) som efficeret.⁹ Tilsvarende ses forskellige analyser i forbindelse med verber, der forbinder sig med et præpositionalobjekt. Realiseres dette af en *dass*-sætning, kan matrixsætningen indeholde et korrelat, men korrelatløse konstruktioner er også mulige. Kaufmann (1976: 41) opstiller følgende eksempelrække for *sich beklagen (über)*:

- (14) Der alte Kienle beklagte sich über die Zustände im Altersheim.
 (15) Der alte Kienle beklagte sich darüber, dass ihm alles weggegessen werde.
 (16) Der alte Kienle beklagte sich, dass ihm alles weggegessen werde.

I korrelatkonstruktionen (15) er der ifølge Kaufmann (1976: 41) tale om en utvetydigt afficeret *dass*-sætning, mens konstruktionen uden korrelat (16) er mere problematisk. Kaufmann anfører muligheden for at tilføje et sådant, men finder det omvendt...

...fraglich, ob die Tatsache, dass einem Ergänzungssatz ein präpositionales Stützwort [Korrelat] vorgeschaltet werden kann, in jedem Fall ein sicheres Kriterium dafür ist, dass der Ergänzungssatz zur Klasse der präpositionalen Ergänzungssätze gehört. (1976: 41)

Det er således uklart, om Kaufmann anser *dass*-sætningen som afficeret, fordi korrelatet kan tilføjes, eller som efficeret, fordi det ikke er tilføjet. Breindl (1989:

---

9. Ret beset kan det være konjunktiven i *dass*-sætningen (jf. afsnit 5), der gør, at Bausewein betragter denne som efficeret i det aktuelle eksempel. Er det det, gør hun imidlertid ikke eksplicit opmærksom herpå.

235) anser *dass*-sætninger uden korrelat i sådanne konstruktioner som *efficerede*, når de optræder i forbindelse med præpositionalobjektsverber, mens korrelatet automatisk fremkalder en *afficeret* funktion. Ifølge Bauseweins analyse (1990: 111) er *dass*-sætningen i begge konstruktioner (15) og (16) *afficeret*.

Når vi ser bort fra *dass*-sætninger med korrelat ved præpositionalobjektsverber med både *afficerende* og *efficerende* læsning, hersker der altså grundlæggende uenighed om tolkningen af *dass*-sætningerne i disse konstruktioner. I det følgende skal det diskuteres, om interne forhold i *dass*-sætningen eller de mulige konstruktioner, den kan indgå i, kan medvirke til at afgøre *dass*-sætningens semantiske status i (nogle af) de tilfælde, hvor matrixsætningsverbet har både en *afficerende* og en *efficerende* læsning. Mine analyser bygger her på en empirisk undersøgelse af 14 sådanne verber (suppleret med 3 ægte verba dicendi) og deres anvendelse. For hvert verbum har jeg analyseret 1000 eksempler, der stammer fra IdS-Mannheims tyske referencekorpora, nærmere betegnet delkorpussamlingen ndR-Public.¹⁰

Diskussionen vil tage udgangspunkt i modusbrugen i *dass*-sætningen, der i nogle sammenhænge foreslås som styrende for læsningen af matrixsætningsverbet som *afficerende* eller *efficerende*.

5. Referatkonjunktiv

Den tyske konjunktiv kan siges at have to primære funktioner, nemlig angivelsen af *irrealis* og angivelsen af referat. Mens *irrealis* generelt kun udtrykkes ved hjælp af konjunktivens præteritiske former (præteritum, pluskvamperfektum, futurum præteriti), benyttes til markering af referat såvel præsens- som præteritumssystemet. Mere nøjagtigt markerer konjunktivformerne i denne funktion det indirekte referat, der endvidere i forhold til det direkte referat udviser en mere eller mindre gennemført deiksisforskydning.

Referatkonjunktiven kan optræde i såvel syntaktisk afhængige (17, 18) som uafhængige sætninger (19). Obligatorisk er konjunktiven dog kun i uafhængige sætninger (hvor den er eneste signal om, at der er tale om referat), og særligt i afhængige *dass*-sætninger ses også ofte indikativ (20):

---

10. Der er tale om en samling af 24 korpora, alle baseret på avistekster. ndR-Public indeholder 1.211.261 tekster/308.706.715 ord.

- (17) Er sagte, dass er krank sei.
 (18) Er sagte, er sei krank.
 (19) Er sei krank.
 (20) Er sagte, dass er krank ist.

Bl.a. Helbig & Buscha (2001: 175-6) taler i denne sammenhæng om, at referatindholdet er markeret formelt i større eller mindre grad. Grundlæggende er der tale om to betydninger, der skal bringes til udtryk. For det første skal referatbetydningen sikres, således at det tydeliggøres, at der ikke er tale om afsenders umedierede udsagn. For det andet skal indirektheden sikres, således at konstruktionen ikke forveksles med direkte referat (hvilket ville give anledning til misforståelser i forhold til de deiktiske størrelses reference). Til sikring af referatbetydningen tjener matrixsætningens verbum dicendi og konjunktivbrugen. Til sikring af indirekthedsbetydningen tjener den interne markering af referatsætningen som underordnet (fordi en sætning, der fungerer som direkte referat, har en struktur, der afspejler dens potentielle selvstændighed) og konjunktiven. I (19) er det konjunktiven alene, der sikrer de to betydninger, hvorfor den her anses for obligatorisk. I (18) indgår V2-komplementsætningen i en konstruktion med et verbum dicendi, der sikrer referatbetydningen, mens konjunktiven sikrer, at vi ikke forveksler det indirekte referat med et direkte (*er sagte: "Er ist krank"*). I (17) sikres såvel referat- som indirekthedsbetydningen andetsteds (matrixsætningsverbum og underordnet sætningsstruktur), og konjunktiven kan dermed siges at være redundant i denne type konstruktion (jf. også (20)).¹¹

At begge modi er mulige i *dass*-sætningen ved ægte verba dicendi som verballed i matrixsætningen, bekræftes af min undersøgelse, jf. tabel 1. Samtidig viser tabellen, at V2-sætningen er den hyppigst forekommende af de to realiseringer af det indirekte referat (jf. også Kann (1972), Bausewein (1990: 119)).

---

11. Denne opfattelse indebærer, at konjunktiven ikke i sig selv udtrykker noget, der ikke kan udtrykkes på anden vis i konstruktionen, og dermed også, at *dass*-sætninger med og uden konjunktiv som komplet for ægte verba dicendi er frie varianter. Ikke alle er dog enige i denne analyse (se fx Jäger 1971; Zifonun et al. 1997: 1768). Det vil dog være at overskride rammerne for denne artikel at referere diskussionerne om modusformernes funktionelle bidrag i denne sammenhæng.

	V2-komplementsætning ¹² (jf. (18))	<i>dass</i> -komplementsætning	
		konjunktiv ¹³ (jf. (17))	indikativ (jf. (20))
<i>antvorten</i>	67	15	20
<i>behaupten</i>	286	19	33
<i>sagen</i>	117	12	18

Tabel 1: Fordeling af V2-komplementsætninger og *dass*-komplementsætninger i konjunktiv og indikativ i forbindelse med ægte *verba dicendi*.

Generelt tilskrives de to modi i forskningslitteraturen ikke forskellige funktioner i denne sammenhæng, hvor *dass*-sætningen er entydigt *efficeret*. I de tilfælde, hvor matrixsætningsverbet har såvel en *afficerende* som en *efficerende* læsning, foreslås det imidlertid flere steder i litteraturen, at modus i *dass*-sætningen kan tilskrives en læsningssikrende funktion. Her vil indikativen pege i retning af den *afficerende* læsning, hvorved *dass*-sætningen fremstår som et forhold, matrixsætningens subjeksreferent reagerer på, og konjunktiven vil entydigt fastlægge *dass*-sætningen som indirekte referat og dermed som indholdet af subjeksreferentens ytring:

Bei bestimmten redekomentierenden Sätzen (Prädikaten) hat die Verwendung des Konjunktivs im Vergleich zum Indikativ eine präzisierende Funktion in der modalen Dimension. Dies ist der Fall bei Verben wie (*dafür*) *tadeln*, *loben*, *verantwortlich machen*, *kritisieren*, die an sich “faktiv” sind:

- [a.] [Einstein] kritisierte energisch, dass Bohr voreilig die Erhaltungssätze und damit die Kausalität aufgegeben habe. (A. Fölsing)
- [b.] [Einstein] kritisierte energisch, dass Bohr voreilig die Erhaltungssätze und damit die Kausalität aufgegeben hatte/hat.

Steht der Objektsatz im Indikativ [b], so darf – oder muss – der Hörer davon ausgehen, dass der Sprecher (Autor) den Inhalt des abhängigen Satzes als gegeben betrachtet wissen will. Diese Schlussfolgerung unterbindet der Konjunktiv. Mit dem Konjunktiv [...] macht der Sprecher vielmehr deutlich, dass er zur Realität des im Nebensatz beschriebenen

12. Der skelnes i tabellen ikke mellem foranstillede og efterstillede V2-sætninger.

13. ‘Konjunktiv’ indebærer her og i de øvrige tabeller udelukkende entydig referatkonjunktiv.

Sachverhalts keine Stellung nimmt. Er will ihn bloß als Inhaltswiedergabe einer Äußerung verstanden haben, deren kommunikativen Zweck der redekomentierende Satz beschreibt. Einen vergleichbaren Effekt hat der Konjunktiv nach anderen Prädikaten, bei denen Objektsätze im Indikativ eine faktive Deutung verlangen oder nahe legen, wie z.B. Verben der emotiven Einstellung (*bedauern, sich ärgern, sich freuen*).¹⁴ (Fabricius-Hansen 2009: 533)

Modus kan således siges at have to betydningsadskillende funktioner. I forbindelse med V2-sætninger som komplement for et verbum dicendi fastlægger konjunktiven, at sætningen skal læses som indirekte referat (i modsætning til direkte). I denne sammenhæng drejer det sig således om komplementsætningsindholdet, idet matrixsætningsverbets betydning er konstant. I det andet tilfælde fastlægger modus i komplementsætningen læsningen af matrixsætningsverbet som enten afficerende (Fabricius-Hansens eksempel (b)) eller efficerende (Fabricius-Hansens eksempel (a)).

Hvis paradigmet over realiseringsformer (jf. afsnit 4) også skal tage højde for modusdistinktionen, betyder det for de ægte verba dicendi, at *dass*-sætningens modus er irrelevant, mens det for de verber, der har to læsninger, betyder, at en *dass*-sætning i indikativ vil tilhøre det afficerede paradigme og en *dass*-sætning i konjunktiv det efficerede.

Hypotesen om, at modus i *dass*-sætningen kan tjene til fastlæggelse af hhv. afficerende og efficerende læsning, har den svaghed, at den umiddelbart er svær at afkræfte, fordi der i en lang række tilfælde ikke er andre faktorer end modus, der kan medvirke til at fastlægge læsningen. Således bliver der tale om en cirkelslutning, nemlig at *dass*-sætningen betegner et efficeret objekt, fordi den står i konjunktiv, og at den står i konjunktiv, fordi den betegner et efficeret objekt. I det følgende vil jeg dog diskutere tre tilfælde, hvor andre faktorer kan siges at fastlægge læsningen, nemlig *dass*-sætninger med korrelat, *dass*-sætninger i forbindelse med et matrixsætningsverbum med samtidig afficerende og efficerende læsning og *dass*-sætning i forbindelse med nægteverber.

---

14. Bl.a. Bausewein (1990: 121) og Eisenberg (2004: 117) taler også for denne betydningsadskillende funktion.

6. Modusbrugen i *dass*-sætninger med korrelat

Som nævnt i afsnit 4 er korrelatrealiseringen interessant i det tilfælde, hvor matrixsætningsverbet er et præpositionalobjektsverbum. Her sås hos Kaufmann (1976), Breindl (1989) og Bausewein (1990) enighed om, at korrelatet fremtvinger en afficeret betydning af *dass*-sætningen.

Holdt op over for modushypotesen indebærer dette, at en *dass*-sætning med korrelat ikke kan stå i (referat)konjunktiv, men obligatorisk må stå i indikativ; konjunktiv er derimod mulig i konstruktionen uden korrelat:

- (21) Er ärgerte sich darüber, dass sie zu spät kam [indikativ].
 (21a) *Er ärgerte sich darüber, dass sie zu spät komme [konjunktiv].
 (21b) Er ärgerte sich, dass sie zu spät komme [konjunktiv].

Fire af de undersøgte verber er præpositionalobjektsverber, nemlig *sich ärgern (über)*, *sich erinnern (an)*, *klagen (über)* og *warnen (vor)*. Som tabel 2 viser, kan det ganske vist påvises, at indikativ her er hyppigere end konjunktiv, men et fravær af konjunktiv er der slet ikke tale om, og ved *klagen über* optræder konjunktiven endog væsentlig hyppigere end indikativ.

	med korrelat		uden korrelat	
	indikativ	konjunktiv	indikativ	konjunktiv
<i>sich ärgern über</i>	24	3	15	5
<i>sich erinnern an</i>	24	6	15	3
<i>klagen über</i>	1	11	5	5
<i>warnen vor</i>	10	9	10	5

Tabel 2: Modusbrug i *dass*-sætninger med og uden korrelat som komplement for præpositionalobjektsverber

Tilsyneladende ser sprogbrugerne ikke noget stort problem i at kombinere korrelatet (der burde signalere afficeret objekt) og konjunktiven (der burde signalere efficeret objekt):

- (22) Manfred Zaß, Vorstandschef der DGZ-Deka-Bank und stellvertretender Aufsichtsratsvorsitzender der Deutsche Börse AG, klagte gestern darüber, dass immer noch keine schriftliche Vorlage für die Aufsichtsratssitzung am kommenden Dienstag vorliege [konjunktiv]. (Mannheimer Morgen, 18.05.2000)
- (23) Sonja R. ärgert sich außerdem darüber, daß jene Saisonkarten nur für insgesamt sieben Monate gültig seien [konjunktiv], während andernorts

in ähnlichen Einrichtungen die Geltungsdauer ein ganzes Jahr betrage
[konjunktiv]. (Frankfurter Rundschau, 03.04.1997)

Det er ikke muligt at gennemføre en lignende undersøgelse af verber, der styrer en akkusativ, da et korrelat i denne sammenhæng sjældent er obligatorisk. I forbindelse med verber som *bedauern*, *erläutern*, *kritisieren*, *loben* etc. kan det derfor ikke forventes, at en afficerende betydning af verbet signaleres af et korrelat.

7. Modusbrug ved samtidigt afficerende og efficerende anvendelse af matrixsætningsverbet

Som nævnt i afsnit 2 ser vi ofte ved de her undersøgte verber, at de aflægger deres afficerede valensled, når de bruges i den sekundære efficerende anvendelse. Dette er dog ikke en nødvendighed, og vi kan derfor både se eksempler uden og med afficeret objekt:

- (24) “Leider kommt sie jetzt nicht mehr”, bedauerte die Leiterin. (Mannheimer Morgen, 10.02.2010)
 (25) “Schade, dass diese Zeit vorbei ist”, bedauerte Janina das Ende. (Mannheimer Morgen, 15.01.2010)

I (24) fungerer citatet som *bedauern*'s valensled. Konstruktionen, hvor *bedauern*'s valens opfyldes af akkusativobjektet *das Ende*, (25) kan betragtes som parallel til adhoc-konstruktionerne med uægte verba dicendi (jf. afsnit 3).

I tabel 3 illustreres forekomsten af de 14 undersøgte verber i efficerende funktion hhv. uden og med samtidigt realiseret afficeret objekt. Resultatet viser, at alle 14 undersøgte verber, i større eller mindre omfang, optræder i begge konstruktionstyper, dvs. at en referatform enten udfylder en valensplads for verbet ('efficerende anvendelse') eller at den optræder sammen med et afficeret objekt, der udfylder valenspladsen ('efficerende og afficerende anvendelse').

	efficerende anvendelse (jf. (24))	efficerende og afficerende anvendelse (jf. (25)) ¹⁵
<i>sich ärgern (über)</i>	537	184
<i>sich erinnern (an)</i>	360	95
<i>klagen (über)</i>	474	11
<i>warnen (vor)</i>	391	20
<i>ablehnen</i>	31	2
<i>bedauern</i>	382	66
<i>bezweifeln</i>	4	10
<i>dementieren</i>	84	19
<i>erläutern</i>	507	62
<i>kommentieren</i>	303	454
<i>kritisieren</i>	377	48
<i>leugnen</i>	14	24
<i>loben</i>	311	220
<i>tadeln</i>	202	104

Tabel 3: De undersøgte verbers anvendelse som udelukkende efficerende og som samtidigt efficerende og afficerende

Antagelsen er som nævnt, at *dass*-sætningen udgør en mulighed i både det afficerede og det efficerede paradigme. Går man nærmere ind i eksemplerne, hvor verberne har dobbeltfunktion, ses der dog ingen eksempler, hvor det efficerede objekt realiseres af en *dass*-sætning. I alle eksempler med samtidig efficerende og afficerende anvendelse, er der tale om citat eller V2-sætning som den referatform, der spiller rollen som efficeret objekt (fx (25)). Der ses altså ingen eksempler i stil med (26):

(26) ??Janina bedauerte das Ende, dass die Zeit vorbei sei.

Derimod ses et lille antal eksempler (i alt 22) på efficerende og afficerende anvendelse, hvor det afficerede objekt realiseres af en *dass*-sætning:

(27) “Altona hat unsere Fehler genutzt, wir umgekehrt nicht”, bedauerte Eintracht Norderstedts Kapitän Stefan Siedschlag, dass sein Team AFC-Keeper Oliver Hinz in dessen 200. Ligaspiel selten in Bedrängnis bringen konnte. (Hamburger Morgenpost, 12.04.2010)

15. I denne kategori er kun medregnet foranstillet citat, foranstillet V2-sætning og efterstillet V2-sætning, såfremt de to sætningsstrukturer er adskilt med komma. Efterstillet direkte tale, samt efterstillet V2-sætning, der er adskilt fra den foregående sætning med kolon eller semikolon, må regnes for selvstændige sætninger og ikke komplementsætninger i de tilfælde, hvor matrixsætningsverbets valens allerede er opfyldt.

Tabel 4 illustrerer forekomsten af disse konstruktioner samt modusbrugen i den afficerede *dass*-sætning.

	<i>dass</i> -sætning i indikativ	<i>dass</i> -sætning i konjunktiv
<i>sich ärgern</i>	4	-
<i>sich erinnern</i>	1	-
<i>bedauern</i>	12	3
<i>erläutern</i>	-	1
<i>kritisieren</i>	1	-

Tabel 4: Modusbrugen i afficerede *dass*-sætninger i forbindelse med matrixsætningsverber med samtidig efficerende og afficerende læsning.

Eksemplerne er få, men heller ikke her er konjunktiven udelukket i afficerede *dass*-sætninger. Konstruktionerne er også interessante i den henseende, at de kan ses som indikation på, at sprogbrugerne opfatter *dass*-sætningen som afficeret (jf. de manglende eksempler på *dass*-sætninger som efficeret objekt i den dobbelte konstruktion).

8. *Dass*-sætningen som komplement for nægteverber

Generelt består en del af problemet med at fastlægge *dass*-sætningens semantiske funktion i, at en *dass*-sætning ofte vil kunne parafraseres som både nominalfrase (og dermed afficeret objekt) og som en entydig referatform (citater, V2-sætning og dermed efficeret objekt). Fx:

- (28) “In Lampertheim wollen wir aber zuversichtlich in die Zukunft blicken und gemeinsam für einen lebendigen Lampertheimer Ortsverein kämpfen”, betonte Walburga Jung. Zugleich bedauerte sie, dass die Mitgliederzahl im letzten Jahr erheblich geschrumpft sei. “Wir sind [nur] 188, denn viele sind leider von uns gegangen.” Diejenigen, die aber nach wie vor in der AWO aktiv seien, würden sich auch in Zukunft voll und ganz für andere Menschen einsetzen. (Mannheimer Morgen, 15.01.2010)
- (28a) Zugleich bedauerte sie das erhebliche Schrumpfen der Mitgliederzahl im letzten Jahr...
- (28b) Zugleich bedauerte sie, die Mitgliederzahl sei im letzten Jahr erheblich geschrumpft...

Ud fra koteaksten er det ikke muligt at afgøre, om den afficerede læsning af *dass*-sætningen ('hun beklagede den kendsgerning, at medlemstallet var faldet') er mere passende end den efficerede ('hun sagde beklagende, at medlemstallet var faldet').

Ved en særlig gruppe verber med afficerende og efficerende læsning er en sådan skelnen imidlertid mulig, nemlig ved nægteverberne. Af disse har jeg undersøgt fire, nemlig *ablehnen*, *bezweifeln*, *dementieren* og *leugnen*. Her repræsenterer det efficerede og det afficerede objekt to modsatrettede sagforhold. En nærlæsning af alle undersøgte eksempler med nægteverber viser, at *dass*-sætningen her konsekvent betegner et afficeret objekt (dvs. det forhold, subjektsreferenten benægter) og dermed kun lader sig parafrasere med en referatform, hvis den samtidig negeres eller en tilstedeværende negation ophæves:

- (29) Zetsche dementierte, dass es Pläne gebe, die Brüder Schumacher bei Mercedes wieder zu vereinen. "Mir ist nicht bekannt, dass Ralf in die Formel 1 zurückkehrt." (Mannheimer Morgen, 18.01.2010)
- (29a) "Es gibt keine Pläne, die Brüder Schumacher bei Mercedes wieder zu vereinen".
- (30) General Joep Joubert, Chef der Spezialeinheiten des südafrikanischen Militärs, arbeitete mit der Sicherheitspolizei zusammen, die sich auf Attentate auf Anti-Apartheid-Aktivisten spezialisierte. Das sei auf Anordnung des Armeechefs General Jannie Geldenhuys geschehen, sagte Joubert vor der Wahrheitskommission in Kapstadt aus. "Stimmt nicht", dementierte Geldenhuys in derselben Anhörung. (Frankfurter Rundschau, 11.10.1997, S. 2)
- (30a) Geldenhuys dementierte, dass dies stimmen sollte.

I (29) er originalens *dass*-sætning unegeret, mens citatparafrasen må indeholde en negation (*keine*) for at gengive samme indhold. I (30) er det originale citat negeret (*nicht*), og *dass*-parafrasen må her være unegeret.

I tabel 5 angives antallet af og modusbrug i *dass*-sætninger i forbindelse med nægteverber i matrixsætningen.

	<i>dass</i> -sætning i indikativ	<i>dass</i> -sætning i konjunktiv
<i>ablehnen</i>	2	-
<i>bezweifeln</i>	231	240
<i>dementieren</i>	36	83
<i>leugnen</i>	29	21

Tabel 5: Modusbrug i afficerede *dass*-sætninger som komplement for nægteverber

Der kan iagttages en stor forskel i hyppigheden, med hvilken de pågældende verber optræder med en *dass*-komplementsætning, men bortset fra *ablehnen* (der i forvejen kun har to eksempler med *dass*-sætning), kan det absolut ikke hævdes, at sprogbrugerne undgår konjunktiv i afficerede *dass*-sætninger ved nogen af de undersøgte nægteverber.

Her kan det altså ikke bekræftes, at sprogbrugerne anvender modus med den læsningsadskillende funktion, som bl.a. Fabricius-Hansen angiver (jf. afsnit 5). Forklaringerne på konjunktiverne også i *dass*-sætninger, der må opfattes som afficerede, kan være en afsmittende effekt fra koteaksten. Således efterfølges *dass*-sætningen i (29) fx af et referat, der angiver, hvad Zetsche har sagt i forbindelse med sit dementi, og selvom *dass*-sætningen her er et afficeret objekt, kan man forestille sig, at afsender vælger at indsætte konjunktiven som signal om, at noget samtidig blev ytret.¹⁶

9. Konklusion

Mens *dass*-sætningen uproblematisk kan tilskrives en funktion som efficeret objekt i forbindelse med ægte verba dicendi, er det sværere at afgøre dens funktion i forbindelse med verber, der både kan fungere afficerende og efficerende. Antager vi, at sådanne verber i deres efficerende brug overtager hele de ægte verba dicendis paradigme af referatformer, bør *dass*-sætningen kunne have denne funktion, samtidig med at en lang række af disse verber i deres afficerende betydning forbinder sig med komplement, der også lader sig realisere af *dass*-sætninger. I langt de fleste tilfælde er det umiddelbart svært at fastlægge betydningen, men i en række særlige konstruktioner (*dass*-

16. En lignende fusionerende effekt kan iagttages i eksempler, hvor en *dass*-sætning optræder som delcitat:

(a) "Wir sind auf dem richtigen Weg", fasste Robert Willig die Leistung seiner Mannen zusammen, ärgerte sich aber ein bisschen, „class wir nicht 7:0 gewonnen haben“. (Mannheimer Morgen, 04.10.2002). Også her synes den afficerede og den efficerede betydning at smelte sammen.

sætning med korrelat, verber med samtidigt afficeret og efficeret objekt og nægteverbumskonstruktioner) er der mulighed for en entydig fastlæggelse af *dass*-sætningens funktion. I alle tre konstruktionstyper realiserer *dass*-sætningen i mine data konsekvent et afficeret objekt, og noget kunne tyde på, at *dass*-sætningen som form er specialiseret til denne funktion i forbindelse med sådanne verber.

Som undersøgelsen har vist, kan modus ikke i denne sammenhæng tjene som (entydigt) betydningsadskillende, da konjunktiven, der burde være signal om en funktion som efficeret objekt, også forekommer i tilfælde, hvor *dass*-sætningen på baggrund af andre faktorer kan fastlægges som afficeret.

Henvisninger

- Bausewein, K. (1990). *Akkusativobjekt, Akkusativobjektsatz und Objektsprädikate im Deutschen. Untersuchungen zu ihrer Syntax und Semantik*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Breindl, E. (1989). *Präpositionalobjekte und Präpositionalobjektsätze im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Davidse, K. (1994). Fact projection, i K.P. Carlon, K. Davidse & B. Rudzka-Ostyn (red.) *Perspectives on English: Studies in honour of Professor Emma Vorlat*. Leuven: Peeters, 259-286.
- Eisenberg, P. (2004). *Grundriss einer deutschen Grammatik* (3. udg.). Stuttgart & Weimar: J.B. Metzler.
- Engel, U. (1988). *Deutsche Grammatik* (2. udg.). Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Fabricius-Hansen, C. (2009). Das Verb, i K. Kunkel-Razum & F. Münzberg (red.) *Duden 4. Die Grammatik* (8. udg.), Mannheim & Zürich: Dudenverlag, 389-566.
- Halliday, M.A.K. & C.M.I.M. Matthiessen (2004). *An Introduction to Functional Grammar* (3. udg.). London: Arnold.
- Jäger, S. (1971). *Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart. Untersuchungen an ausgewählten Texten*. München: Max Hueber Verlag.
- Kann, H.-J. (1972). Beobachtungen zur Hauptsatzwortstellung in Nebensätzen, *Muttersprache* 82, 375-380.
- Kaufmann, G. (1976). *Die indirekte Rede und mit ihr konkurrierende Formen der Redeerwähnung*. München: Max Hueber Verlag.
- Kiparsky P. & C. Kiparsky (1971). Fact, i L. Jakobovits & D. Steinberg (red.) *Semantics: An Interdisciplinary Reader*. Cambridge: Cambridge University Press, 345-369.

- Oppenrieder, W. (2007). Subjekt- und Objektsätze, i V. Ágel et al. (red.) *Dependenz und Valenz. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 900-913.
- Polenz, P. von (1988). *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Schumacher, H., J. Kubczak, R. Schmidt & V. de Ruiter (2004). *VALBU – Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Vliegen, M. (2010). Verbbezogene Redewiedergabe, *Deutsche Sprache* 38, 210-233.
- Zifonun, G., L. Hoffmann & B. Strecker (1997). *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.